

קווי יסוד לפילוסופיה של המצוינות

מרדכי רימור

מצוינות היא ערך בסיסי בחברה. מטרת המאמר היא להתוות קווי יסוד פילוסופיים לערך המצוינות. לפיהם, מצוינות מחייבת שבע הנחות יסוד: רוח, חירות, תכלית, כיוון, רוחניות, התחברות אוניברסלית ובסיס פיזיו-אבולוציוני. הנחות אלה מתואמות זו עם זו. ההנחות מאפשרות אף לבבא את כיוון ההתפתחות של האנושות, המתבטא בהתחברות אוניברסלית וקץ הלאומנות, בקץ האינדיבידואליזם ועמו קץ המצוינות התחרותית וכן – בקץ הדמוקרטיה המערבית במתכונתה הנוכחית.

א. רוח

מצוינות מחייבת קיום של רוח חופשית באדם. אלה הן שתי הנחות חשובות: קיום הרוח וקיום החופש. נתחיל בראשונה – קיום הרוח.

חלוקה מקובלת בפילוסופיה המערבית והמזרחית היא שבאדם מתממשים שלושה יסודות: גוף, נפש ורוח. גוף האדם הוא חומרי. הנפש מתואמת עם הגוף ומורכבת מחשיבה, רצון ורגש. הרוח היא היסוד החופשי באדם: מודעות חופשית לפרש, להתכוון, להבין ולהחליט. מצוינות היא תוצר של פעולת הרוח.

יסוד הרוח נחשב לעתים כחלק מהנפש, אך לא היא. איכויות הרוח שונות מאלה של הנפש. נפש מקבילה לגוף, מתואמת עמו וקשורה אליו בקשר הדדי. כיוון הקשר בין הנפש לגוף עוד לא בהיר למדע: האם הוא מהנפש לגוף או להפך? (ליבוביץ, 1974, ליבט, 1985) בעוד שהגוף והנפש פועלים לפי חוקים פיזיולוגיים ופסיכולוגיים בהתאמה, הרוח היא חופשייה.

גוף ונפש זקוקים לחומרים מתאימים כדי לגדול ולהתחזק. הגוף זקוק לחמצן, מזון ונוזלים. הנפש זקוקה לנתוני החושים כדי לתפוס ולהבין. כך גם רוחנו זקוקה לחומרים רוחניים כדי להתפתח ולייעל את בחירותיה. מכיוון שאנו חופשיים להתכוון ולחשוב על כל חומר שהוא, מן הראוי לאדם להתכוון ולחשוב על חומרים רוחניים גבוהים כגון שלמות, טוב, יופי, אהבה, צדק, חכמה או אידאלים דומים, כמו אמונה. חומרים רוחניים מפתחים ומחזקים את רוחנו למצוינות.

לפי גישות קלסיות בפילוסופיה, נמצאים שלושת היסודות – גוף, נפש ורוח – על רצף של "שלמות". החומר הוא ה"פחות

"פעמים נוצץ לנו האמת עד שנחשבהו יום, ומיד יעלימוהו החומרים וההרגלים עד שנשוב בלילה אטום למה שהיינו בו בהתחלה".

רמב"ם, מורה נבוכים

מבוא

שינוי הוא מאפיין מרכזי של הקיום. דוממים משתנים, מתיישנים ונשחקים. הצומח משתנה, קמל ומתחדש. כך גם החי. בעולם הצומח והחי מהות השינוי היא התפתחות. אין להבין את עולם הצומח והחי ללא שינוי והתפתחות. צומח ואורגניזמים מתפתחים ומזדקנים. התפתחות – במיוחד באדם – אפשר לתפוס ככיוונית וכמדרגת בדירוג של "יותר" או "פחות", על פי ממדים פיזיים, רוחניים, או מוסריים. שינוי התפתחותי לדירוגים גבוהים מבטא נטייה למצוינות. זו הגדרה ראשונית של מצוינות.

מצוינות היא ערך בסיסי בחברה. מטרת המאמר היא להעמיק את ההגדרה הראשונית דלעיל ולהתוות קווי יסוד פילוסופיים לערך המצוינות. לפיהם, מצוינות מחייבת שבע הנחות יסוד: רוח, חירות, תכלית, כיוון, רוחניות, התחברות אוניברסלית, ובסיס פיזיו-אבולוציוני. הנחות אלה מתואמות זו עם זו. ההנחות מאפשרות אף לבבא את כיוון ההתפתחות של האנושות, המתבטא, כפי שנראה, בהתחברות אוניברסלית וקץ הלאומנות, בקץ האינדיבידואליזם והתחרותיות וכן קץ הדמוקרטיה המערבית כפי שהיא כיום. להלן ההנחות והסברן.

מושלם". לכן ניתן לנבא בקלות יחסית את התנהגותו. לדוגמה, מדעי החומר – כימיה, פיזיקה, אסטרונומיה ואחרים – מנבאים באופן מדויק את מושאי מחקרם. את הנפש, ה"שלמה" יותר, קשה יותר לנבא. מדעים העוסקים בנפש ובהתנהגות האדם – כפסיכולוגיה, סוציולוגיה, אנתרופולוגיה ובמידה רבה אף כלכלה, מדעי המדינה והיסטוריה – מנבאים באופן מדויק פחות מאשר הפיזיקה התנהגויות של הפרט ותהליכים חברתיים והיסטוריים. הרוח, המאופיינת בבחירה חופשית, היא הגבוהה ביותר משלושת היסודות ברצף ה"שלמות". אי לכך, ניבוי של תוצרי הרוח ככוונות, פירושים והחלטות של בני אדם וחברות קשה עד בלתי אפשרי. ההנחה הבאה עוסקת במרכיב חשוב של רצף זה – בבחירה החופשית, דהיינו, בחירות.

ב. חירות

קיום החירות משולב בהנחה הקודמת של קיום הרוח. כאמור, מצוינות מחייבת בחירה חופשית.

הנחת חירות הרוח מתבססת על גישות פילוסופיות ופסיכולוגיות מרכזיות ומתבטאת באופנים שונים. היא מתבטאת בחירות התודעה בפילוסופיה הקיומית של היידגר וסרטור (Russell, 1979). היא מופיעה במימוש האישיות (self-actualization) בפסיכולוגיה ההומניסטית של מאסלו ורוג'רס (Maslow, 1970, Rogers, 1970). זו האנגריה החופשית המקיימת יחסי חברה בגישת אריקסון בפסיכולוגיה החברתית (Erikson, 1963). זו הבחירה החופשית בשימוש בחוקות האנושיות בפסיכולוגיה החיובית (סליגמן, 2004).

חירות היא תנאי הכרחי למוסר, ערובה לשיפוט מוסרי. ללא הנחת החירות אין שיפוט של "טוב" או "רע". המוסר מניח שאדם עושה מעשהו מתוך בחירה – לא רק משום שטבעו כופה עליו – ויכול היה שלא לעשות זאת.

לכן ראוי להבין חירות באופן שונה מהגישה הנאיבית לחירות. בגישה הנאיבית נתפסת חירות כ"לעשות מה שרוצים, מה שמתחשק". זו תפיסה אינפנטילית וחסרת ביסוס, שכן התנהגות לפי עקרון ה"לעשות מה שמתחשק" היא התנהגות שהטבע והאינסטינקטים כופים עלינו. בני אדם הפועלים לפי עקרון ה"מתחשק" הם כפויים ולא חופשיים, כפי שבעלי חיים כפויים להתנהגות אינסטינקטיבית. אדם חופשי הוא אדם שפועל ללא קשר לנטיות יצריו ואף למרות יצריו. אדם חופשי הוא אדם שפועל לפי שיקול דעת. אדם חופשי שואף להשתחרר משלטון היצרים. עשייה מתוך חירות היא מאבק מתמיד ב"אופיי", שכן אופי האדם נוטה לאינסטינקטים גנטיים, שהם "ניטרליים" מבחינת ערכים. עשיית טוב כערך מוסרי נובעת מהערך המוסף האנושי והוא פעילות מתוך חירות.

נכון שקשה להגיע להתנהגות חופשית, לחירות. אם לא נתאמץ לבחור ולהחליט, יגרור אותנו ה"אופיי" לפעילות מתוך אינסטינקטים ולאדישות מוסרית, שהיא תחילת הרוע. אי שימוש בחירות גורר כניעה לאינסטינקטים, שרובם נחותים, כי הם מייצגים את ההיסטוריה החייתית, האבולוציונית, של האדם, שמטרתה הישרדות פיזית, ולא את הקיום הרוחני והאידיאליסטי².

דוגמה יפה לפעילות החופשית של הרוח היא יכולתה לחפש פתרונות, ולעתים קרובות אף למצאם. בעת ההארה, התובנה, שאנו מגיעים אליה כשאנו פותרים סוגיות מכל תחום שהוא, או בעת שאנו יוצרים, רובנו חשים שהפתרון כבר נמצא בנו. נראה ש"פתרונות" קיימים בתוכנו ו"מחכים" שנגלה אותם. הרוח חופשית לחפש אותם. הגילוי מאיר אותם בתובנה ומתבטא ב"אהה" של ההארה.

חירות היא חוויה בסיסית חשובה לאדם, בייחוד לבריאות נפשנו. בריחה מחירות היא התכחשות לעצמנו. פגיעה בחירות הופכת אותנו ל"לא אדם". רובנו יעדיפו חולי גופני על חולי נפשי. בני אדם נדחים ממחלות נפש, חוששים, חרדים מהן ואף מלגלים עליהן.

ג. תכלית

מצוינות מחייבת תכלית, שכן מצוינות מניחה קיום רוח חופשית באדם המכוונת למטרה. להלן מהותה של תכלית.

תפיסה תכליתית של מציאות מציגה הסבר למציאות. הסברים תכליתיים – "כדי ש..." ו"לשם מה?" – מלווים את האדם מראשית קיומו. המדעים משתמשים בדרך כלל בהסברים סיבתיים, "מפני ש...", אך אלה הם הסברים חלקיים בלבד. הם מסבירים את ה"איך". הסברים תכליתיים, לעומת זאת, מסבירים את ה"מדוע". בכך הם משלימים הסברים סיבתיים.

שניהם, הסברים סיבתיים ותכליתיים, מחייבים שרשרת אינסופית של גורמים האחוזים אלה באלה. נתחיל בסיבתיים. לדוגמה, אדם מתעטש. הסיבה להתעטשות יכולה ריח ספציפי, שסיבתו יכולה להיות פריחת הפרחים, שסיבת פריחתם הוא הגשם, שסיבתו הם העננים, שסיבתם הוא האידוי, שסיבתו הוא מי הים וכדומה לאחור בזמן עד לאינסוף, או עד לסיבה הראשונית. כך גם במדעים עצמם. מדעי הבוטניקה מחייבים סיבות כימיות, המחייבות סיבות פיזיקליות, המחייבות סיבות גרעיניות וכך הלאה.

במקביל, הסברים תכליתיים מחייבים שרשרת היררכית של תכליות האחוזות אלה באלה. אם לתופעה, או לאירוע במציאות, יש מטרה, הרי גם למטרת האירוע יש מטרה, וכך הלאה בשרשרת ארוכה עד למטרה האולטימטיבית. זו דרישה לוגית במסגרת התפיסה התכליתית. לדוגמה, אם לקרני הצבי, או לציון

הציפור, יש תכלית, מטרה, פונקציה, או תפקיד, והוא החיזור, גם לחיזור יש מטרה והיא, כנראה, הישרדות המין, שאף לה יש מטרה, וכך הלאה. מבחינה לוגית לא ייתכן שלמשהו תהיה מטרה ושהיא "תיפסק" באיזה שהוא מקום בשרשרת המטרות. מטרת המציאות עומדת בשרשרת ארוכה עד לתכלית סופית שאיננו יודעים, כמובן, מהי. אך סביר לשער, לאחר אלפי שנים של מחקרים פילוסופיים ורוחניים, ששרשרת התכליות מחייבת לקראת סיומה מטרת גבוהה ומופשטת כיופי, טוהר, בינה ואף יותר, כתכלית אולטימטיבית.

בדומה להסברים סיבתיים, הסברים תכליתיים נותנים סדר ומוכן למציאות האישית והחברתית. תכלית מפעילה את הפרט, את האירועים ואת היקום "מבחוץ", מהעתיד שיתגשם, כסיבה לכל דבר. התכלית "קוראת" ליקום ולפרטים, מאירה את דרכם ומהווה סיבה לקיומם. הקיום הוא מכון למטרה.

כדאי לציין שיש הרואים הסברים מדעיים ותכליתיים לא כמשלימים אלה את אלה, אלא כשני סוגים שונים של תפיסות עולם המוציאות זו את זו. דהיינו, אלה הם שני "משקפיים", או "פרדיגמות", במובנו של קוהן (2005), שדרכם נתפסת המציאות.

ד. כיוון

מציאות כתכלית חייבת להניח כיוון. להלן מספר סוגיות קיומיות המרמזות על כיוון, כלומר, כיוון התפתחות האנושות. תכני הכיוון יידונו בשני הסעיפים הבאים.

ראשית, הקיום האנושי מלווה בסבל גופני ונפשי. הקיום אינו אידיאלי, שכן סבל הוא שלילי ומפריע להישרדות. תהליך הקיום מכון להישרדות האדם, כלומר, גם להימנעות מסבל. נטייה זו מחייבת כיוון חיובי.

שנית, חברות אנושיות מעוניינות בשיפור מוסרי ובעתיד טוב יותר. אם תהליך הקיום מכון להישרדות האדם, מוסר הבנוי על דאגה לזולת יביא להישרדות של יותר בני אדם. אם כן מוסר אוניברסלי והישרדות מתואמים יחדיו לאותו כיוון (ראו סעיף ו).

שלישית, רוב האנושות רואה עצמה כשייכת לדת זו או אחרת. השאיפה לאל, לטוב ולאידאל מאחדת את הדתות האנושיות המרכזיות. הדרכים לאל ולטוב בדתות הגדולות – יהדות, נצרות, אסלאם ובודהיזם – הן יחסית שונות, אך המטרה, התכלית, היא משותפת – הטוב העליון. כך משלימות הדתות זו את זו לכיוון התפתחות זהה. דומה הדבר לכך שכל הורה אוהב את צאצאיו ואינו אוהב באהבה דומה צאצאי הורים אחרים. אך בסיכום כללי כל ההורים אוהבים את כל הילדים וקיימת אהבת ילדים בעולם.

רביעית, מבחינה אבולוציונית האדם כיום הוא יותר "גלובלי" מאשר בדורות קודמים. אנו עדים להתפתחות מרשימה של

זכויות אדם ומוסר במשך עשרות אלפי שנות ההיסטוריה האנושית. כיום, יותר מבעבר, מתאימים לאנושות בני אדם אלטראיסטים. הכיוון הוא לאוניברסליות (ראו שוב סעיף ו). מאות שנים של הגות אנושית מביעים כיוון זה. שתי דוגמאות בולטות: הצו הקטגורי לפי קאנט – "עשה מעשיך כך שתצא שיהיו לחוק כללי" – משמש אמת מוסר בסיסית בתרבות המערבית. כך גם חקר ההתפתחות של החשיבה המוסרית, לפי קוהלברג, משמש מודל להתפתחות המוסר בפסיכולוגיה: לפי הרמה המוסרית הגבוהה ביותר היא הרמה האוניברסלית ואף יותר (קלרק וקוהלברג, 1981).

חמישית, ככל שעולים ברמת שאיפות האדם, הן מופשטות, טהורות, טובות ואחידות יותר מהרמה הקודמת. שאיפות האנושות לאושר האולטימטיבי היא בהירה וכוללת. שאיפות כלליות משותפות לרוב האנשים. הרצח שואף אף הוא כללית לאושר, אלא שדרכו הפרטית מוטעית. במציאות יש אמנם פער בין שאיפות פרטיות ומוחשיות שעלולות להיות מוטעות לבין שאיפות גבוהות לטוב ולצדק, אך הפער מורה על כיוון לעבר מופשטות ורוחניות (ראו סעיף ה).

שישית, כיוונית קיימת גם במבנה נפשנו. אם פרנויה היא פגיעה בנפש, אם חשד מתמשך באנשים מפריע לתפקוד הנפשי ונתפס כמחלה נפשית, היפוכם אינו מחלה נפשית. נתינת אמון באדם אינה בעיה נפשית אלא להפך: זו קיצוניות חיובית. דומה המצב לאינטליגנציה שבה פיגור, ציון נמוך בסולם ה-IQ הוא בעיה נפשית, לעומת גאונות – ציון גבוה ב-IQ – שהיא קיצוניות חיובית. כך גם בנפשנו, קיצוניות האמונה והאהבה היא רצויה וחיובית לעומת קיצוניות של חשדנות ושנאה, שהיא חולנית.

ה. רוחניות

הרוח האנושית החופשית מחייבת התפתחות לכיוון תכנים רוחניים. זו ההנחה החמישית באשר למציאות. התופעות הבאות מאשרות הנחה זו.

תופעה בולטת בקיום האדם המכוונת לרוחניות היא האמנות. אמנות נמצאת ברמה מופשטת יותר מהאובייקט שאליה היא מתייחסת ושאותו היא מייצגת, ללא תלות אם הוא פיזי או נפשי. אמנות מבטאת את המשיכה ליפה, למציאות. גם כשאמן מציג את המכוער, האמנות מעלה זאת לדרגת היפה, מעצם ההגדרה של יצירת אמנות. לדוגמה, ה"גרניקה" של פיקאסו מציגה תמונה אכזרית, קודרת ומדכאת של כיעורה של מלחמה. אך התמונה היא ביטוי אמנותי "יפה" של המכוער, "יפה" במונח של משמעותי, עמוק, מכון ומחנך. דוגמה נוספת, מוות באופרה: מותה של ויולטה באופרה "לה טרויאטה" לורדי. בשיא מחלת השחפת – מחלה דוחה ומכוערת שמתאפיינת בשיעולים קשים

ובדימום הנובע מהריאות ולפני המוות – בוקעים מפיה של ויולטה צלילי שירה נהדרים ונוגעים ללב, באריה המבטאת את סבלה, הקרבתה ואהבתה הטהורה לאלפרדו. מעמד קשה פיזית הופך לחוויה רוחנית, משמעותית ונשגבת.

תופעה בולטת נוספת היא פתרון קונפליקטים. אפשר לפתור מצבים מסובכים, פרדוקסליים, מנוגדים, או מורכבים על ידי מעבר ועלייה לדרגה רוחנית גבוהה יותר, כלומר, עלייה לדרגה מופשטת יותר המאחדת קטבים. זו רמה מטא-מצבית, רמה גבוהה מבחינה רוחנית, רמת המופשטות, המחברת בין קצות הקונפליקט. עלייה רוחנית זו פותרת וממיסה את הקונפליקט, הסיבוך, הפרדוקס, הניגוד או המורכבות. מסגרות שונות מכנות תהליך זה בצורות שונות: סינתזה של תזה ואנטי-תזה בגישת הגל, עקרון הפיוס בגישת הזן, וחשיבה דיאלקטית במדע המודרני.

תופעה בולטת נוספת בהקשר זה קורית בחיים האישיים. ככל שהפרט מתרכז בפרטים הנמצאים כאן ועתה, המציאות נראית לו מבולבלת ומסובכת. זאת מכיוון שאנו מתקשים לתפוס קשרים משמעותיים בין פרטים בודדים, ללא הקשרם. במציאות, דברים ואירועים קשורים לאינסוף שרשרות אירועים והקשרים אחרים. הקיום נעשה מובן יותר ככל שמביטים בו באופן רחב ואוניברסלי. חיים משמעותיים הם חיים מתוך תשומת לב לכלל, מתוך משיכה לנצח. כך נפתרות אף חרדות. הפרט תופס שלאירועים, ולנו בתוכם, יש משמעות בצירופם הכללי. ידיעה זו היא חלק מהאווירה.

תופעה בולטת כיום היא התפתחות האינטרנט. האינטרנט הוא "ייצוג של החשיבה האנושית" ומכיל חומרי חשיבה של ה"אורגניזם" המכונה "אנושות". אמנם, הייצוג נמצא עדיין בשלבי התחלה בלבד, אך הכיוון הרוחני בולט. עולם המידע והידע באינטרנט מהווה את תחילת המעבר לקיום רוחני. פוטנציאל קיום המידע והידע באינטרנט הוא נצחי ומשותף לאנושות. למידע ולידע אין קשר לינארי לחומר. האינטרנט בונה עולם רוחני. סביר לשער שהאבולוציה מתקדמת לכיוון רוחני זה.

תפיסת מערכות החיים כמתפתחות לרוחניות נמצאת במרכז תאוריית היקום של וילבר, אחד הפילוסופים המקוריים בחשיבה המערבית כיום. לפיו, התפתחות הקוסמוס והאנושות במשך מיליארדים, מיליונים, מאות ועשרות אלפי שנים מראה על מעבר מפיזיו-ספירה שבה שלט החומר, לביו-ספירה שבה שולטות מערכות החיים, לנואו-ספירה שבה שולטת הרוח. תהליך זה מתקדם מעבר, להווה ולעתיד לכיוון של מודעות עליונה, ליקום רוחני, יקום טרנס-פרסונלי (וילבר, 2006).

ו. התחברות אוניברסלית

מצוינות מחייבת התחשבות בחברה, טיפוח ודאגה לזולת, שכן

תכנים רוחניים המכוונים לתכלית האנושות מחייבים התחברות בין בני אדם, התחברות אוניברסלית.

התחברות מהווה יסוד לחברה אנושית. בני אדם נוטים להתחבר אלה לאלה בעת מצוקה ובעת רוחה. מבחינה אבולוציונית התחברות היא מצב מנצח, שכן המתחברים מרוויחים.

התחברות וקשר אינם לצורכי הגנה והשרדות בלבד, אלא מרחיבים ומממשים את הפוטנציאל האנושי לחיים פוריים וערכיים, משום שהם מתואמים עם רגשות חיוביים (Fredrickson, 1998). אילו התחברות הייתה לצורך הגנה והשרדות בלבד, היינו מעדיפים התחברות במצבי מצוקה בלבד ולא במצבי רוחה, ולא כך היא. קשרים של חיבה ואהבה מתפתחים ומתעצמים במצבי רוחה, במצבים שבהם אדם מאושר.

הגות פילוסופית, דתית וחברתית רבת שנים מבטאת טענות דומות. לפי אפלטון, החברה בנויה מפירמידה של ארבעה סוגי אנשים: אנשי ברזל הדואגים לעצמם, אנשי נחושת המתעלים מעט מקודמיהם ודואגים לבני סוגם, אנשי כסף הדואגים למטרות נעלות, ואנשי זהב הדואגים לכל האנושות. פירמידה זו מקבילה לחברה אוטופית שבראשה עומדים הוגים – פילוסופים, שהם בעלי התפיסה הכוללת ביותר – הדואגים לכלל החברה.

הגות דומה נמצאת בדת היהודית-נוצרית המאפיינת את החברה המערבית. צדק ואהבה לכולם הם ערכים מרכזיים. ערך מרכזי דומה נמצא בהגותם של הפילוסוף הקלסי קאנט, ההוגה המודרני וילבר והפסיכולוג המודרני קוהלברג. לפי פתרונות אלה, הטוב מוגדר כשיתופיות אוניברסלית.

בסיס להתחברות היא דאגה לזולת ונתינה לאחר. למרות הערכים הקפיטליסטיים האנוכיים השולטים כיום במערב, דאגה ונתינה מהווים כיום וכתמיד מקור לאושר אנושי (סליגמן, 2005). אלטרואיזם הוא תנאי מרכזי לאושר אישי (בן שחר, 2008).

נתינה לזולת, בייחוד נתינה מעודפים, היא גם אינטרס חברתי. ממחקרים עולה שעודף משאבים – כרכוש, הון וכוח – מעל רמה בסיסית אינו מוסיף לאושר האנושי. המחקרים מוסיפים ומראים שחוסר משאבים הנמוך בהרבה מרמה בסיסית פוגע באושר (סליגמן, 2005). המצב כיום הוא שמיעוט מהאנושות אוחד בעודף אדיר של משאבים. מיעוט זה אינו מאושר יותר מאלה שחיים ברמה בסיסית. לעומתם, כמחצית מהאנושות חיה מתחת לרמה הבסיסית ואושרה לוקה בחסר. אם המיעוט שיש לו יותר על אחיזתו העודפת, הרכושנית וחסרת התכלית, יחלק את משאביו למחצית האנושות החיה מתחת לרמה הבסיסית, נגיע למצב שבו לכל בני האדם תהיה רמה בסיסית סבירה של משאבי קיום – מזון, ביגוד, ביטחון ושיכונת. העניים יוכלו לממש את אושרם והעשירים לא יחסרו אושר. כלומר, האושר יהיה אז

נחלת הרבים. ונזכור – האושר מתחיל בנתינה.

על בסיס זה נוכל לפתח את המרכיב העיקרי של האושר האנושי והוא יחסי אנוש. האנושות תהיה אז יותר פנויה זה לזה. נקנא פחות, נתחרה פחות, נצרוך פחות, נחשוד פחות, נהיה פחות רכושנים וישרור בינינו יותר אמון. אנשים לא ישקיעו מרצם באגירה מיותרת ולא בחשד שייקחו מהם רכוש. במקום חששות ופחדים מהאחר, שרבים מאתנו חיים עמם וגוררים אותנו להתנהגויות שליליות כהסתגרות מהאחר ופגיעה בזולת, נתפנה לעשות את מה שמעניין אותנו: פתיחות כלפי האחר. יצירת קשרים חברתיים תבנה עולם מאושר יותר. התחברות אוניברסלית מתוך אמון באדם, בסביבה, בטוב ובצדק תמוסס חששות ופחדים.

11. קץ האינדיבידואליזם והלאומנות

מסקנה חשובה מהאמור לעיל היא מות האינדיבידואליזם ועמו מות התחרותיות הבין-אישית על מצוינות. הפרדת האני מהאחר שמירת גבולות האני, שמירה על פרטיות, הסתייגות מהאחר ותחרותיות עמו אינם מתאימים לאדם ברמת הפרט. במקביל, לאומיות, לאומנות, הדרה לאומית ופונדמנטליזם אתנוצנטרי אינם מתאימים לאנושות ברמת החברה והמדינה. שכן אינדיבידואליזם ולאומנות אינם לוקחים בחשבון את טובת הכלל. רב הסיכוי ששניהם יתמוססו וייעלמו ככל שהחברה המערבית והאנושות יתפתחו.

כיום, ברמת המקרו, בני אדם ואומות אינם מצויים בראש סדר העדיפויות ערכי התחברות. בני אדם בחברתנו משקיעים הרבה בפיתוח מדעי וטכנולוגי והרבה פחות בפיתוח ערכים, בטוב וביחסי אנוש. חיים שלמים של בני אדם וקריירות מקצועיות של אלפי שנים מוקדשים בתרבותנו לפיתוח ידע ותוצריו. הרבה פחות מוקדש לפיתוח רגשות חיוביים ותוצריהם – מעשים טובים. כיום אנשים ואומות רוצים להרוויח משהו על חשבון האחר – כסף, אדמות, כוח וכדומה – מתוך תקווה מוטעית בעליל ש"משהו" זה ייתן להם יותר אושר. כסף, אדמות וכוח אינם תחליף לאושר. אם התחברות אוניברסלית תעמוד לפנייהם בסדר עדיפויות אישי וחברתי, אינדיבידואליזם ולאומנות יתמוססו. אנשים ואומות יתחברו ויחיו בשלום זה עם זה ואלה עם אלה בהתאמה.

12. קץ הדמוקרטיה המערבית: סדר חברתי חדש

התחברות אוניברסלית מהסוג דלעיל מחייבת סדר חברתי חדש שפירושו קץ הדמוקרטיה המערבית. לשם מכוונת המצוינות. להלן ההסבר.

האדם הוא חיה חברתית. הבסיס לחברה אנושית הוא היקשרות (attachment) בין בני אדם: משיכה ודחייה, ויותר משיכה מאשר דחייה. אילולא כן, לא היו קיימות חברות. משיכה נוגדת

יחס שוויוני. בני אדם תמיד מעדיפים אדם מסוים או אנשים מסוימים על פני אחרים. לכן קשה לבסס חברה אנושית על שוויון. דמוקרטיה אינה דרך חיים אנושית אלא כפויה ומכנית, בבחינת הרע במיעוטו. בניית חברה על סמך צדק בלבד – כלומר, עמוסה במסגרות של חוקים ונורמות ויהיו שוויוניים וצודקים ככל שיהיו – היא מעיקה ומסורבלת. ביסוס חברה על ערכי שוויון ודמוקרטיה אינה מתאימה לנפש האדם, שכן, כאמור, הבסיס החברתי האנושי הוא רגשי ולא קוגניטיבי.

לעומת זאת, היקשרות (attachment) בסיסית וקודמת לצדק. צורך אנושי בסיסי הוא להיות קשור רגשית. קשר הוא מרכיב מרכזי בכמהיהת האדם לאושר. מבחינה התפתחותית קודמת ההיקשרות להתפתחות המוסר (Clark & Kohlberg, 1981), כלומר לתפיסת הצדק. היקשרות מניעה אותנו באופן אישי לאינטימיות, לידידות ולזוגיות. היקשרות היא בסיס איתן ליחסי אנוש. בחברה המפתחת קשרים של חמלה ואהבה מגיל צעיר, הצורך בכפייה, צבא, משטרה או בתי משפט הוא מינימלי.

פיתוח צד נתון זה של אישיותנו, כלומר, פיתוח חמלה ואהבה כלפי הזולת מביא לחיים ערכיים. עקרונות השוויון והצדק יישמרו כך בלאו הכי. חמלה ואהבה מקלים על הקיום החברתי. לעומתם, צדק מעיק על הקיום החברתי. כאשר אין חמלה בינינו, חוקים ונורמות משמשים תחליף תומך בלבד לבניית מסגרת חברתית. תחליף אינו המקור.

השקעה בחינוך ובפיתוח יחסי אנוש רצויים יוצרת נטייה לקשרים חיוביים של כבוד, עזרה, ניחום, שיתוף ואמפתיה. בחיי קהילה המתנהלים על קשרים רגשיים חיוביים ועל ויותר והדדיות מתוך רצון, נדרשים מעט מאוד חוקים. העמקת קשרינו האמפתיים והאחריות הרגשית לזולתנו ברמת הפרט ישנו את המבנה החברתי ובהמשך – אף את היחסים בין חברות ומדינות. כך נשפר את איכות חיינו האישיים והחברתיים.

כיום, לעומת זאת, החברה המודרנית מרבה בחקיקת חוקים, ובתקנות פורמליות ונורמות דמוקרטיות ברמת המקרו, תוך הזנחת פיתוח יחסי אנוש חמים ברמת המיקרו. דמוקרטיה היא צורת שלטון ראויה לתקופה מסוימת בלבד בהתפתחות האנושות. בימינו אלה, כאשר אנו מבולבלים ואיננו בטוחים באשר לערכים מוסריים, אנו מפעילים "בררת מחדל" ערכית של צדק, שוויון הזדמנויות, זכויות האדם ומושגים דומים. אך בררת מחדל זו טומנת בחובה את הרס עצמה. להלן ההסבר.

עיקרון בסיסי במערב הוא קבלת המוסר הדמוקרטי של: "כל זמן שאדם אינו פוגע באחר, זכותו לחשוב, לרצות, לחוש ולפעול באופן חופשי". עיקרון זה ומושגים דמוקרטיים דומים לו של זכויות הם פרדוקסליים וטומנים בחובם את היפוכם והשמדתם. שכן, עד להיכן מגיעה ה"פגיעה" באחר? עד להיכן קיימת "חירות לחוש ולפעול"? מהן זכויות האדם בחברה? האם אין

הזכויות מנוגדות זו לזו? הדמוקרטיה נתקלות כאן בקשיים הרי אסון ומאבדות עצמן לדעת. פרדוקסים אלה ודומים להם רומזים על קץ הדמוקרטיה.

נתינת קדימות חברתית לרגשות חיוביים והעמדתם בסדר עדיפויות גבוה בינינו תפתור את סוגיית הקשיים שבדמוקרטיה. החלופה לדמוקרטיה היא שלטון הטוב, השיתוף והאהבה. אמנם פתרון האהבה קשה לביצוע מפתרון הצדק, אך הסיכוי לכך הוא בר יישום, שכן, אהבה, כאמור, קודמת מבחינת התפתחות הפרט – ברמת המיקרו. יישום האהבה מונע אפשרות של פגיעה באחר, לכן הוא יותר גבוה, עתידי ונכון גם מבחינת התפתחות גנטית – ברמת המיקרו.

אוטופיית האהבה מיוחדת בכך שהיא היחידה שלא דורשת להרוס עולם קיים כדי לבנות עולם חדש, כפי שדורשות "אוטופיות" אחרות, כגון קומוניזם ופשיזם. אלה שניסו ליצור אוטופיות אחרות והרסו את הקיים, נכשלו. לעומתם, אהבה בונה עולם חדש על סמך מה שקיים בתוכנו. אוטופיית האהבה היא אוטופיית הטוב. זהו אידאל שאליו אנו שואפים וכפי שקשה להגיע לאידאל, קשה להגיע למציאות.

ז. התאמה פיזיו-אבולוציונית

מערכת ההנחות שהוצגו לעיל רומזת שקיימת התאמה פיזיו-אבולוציונית למציאות. הנפש מתואמת עם הגוף: תהליכים פסיכולוגיים מתואמים עם תהליכים פיזיולוגיים. נכון הוא שהרוח היא חופשייה, כפי שטענו בסעיף א, ורק הנפש מתואמת במדויק לגוף. אך מכיוון שאף הרוח שייכת – כמו הנפש – לקיום הבלתי חומרי, סביר שקיימת התאמה כל שהיא בין הרוח לנפש, דהיינו, בין הרוח לגוף. להלן מוצגות מספר השערות באשר לקשר שבין ההנחות דלעיל לבין התחום הפיזיולוגי.

ראשית, הסבר תכליתי ניתן להכלה על כל האורגניזמים (ראו סעיף ג). מהתנהגות בעלי חיים ניתן ללמוד על התנהגות פונקציונלית מתוך כוונה שמכוונת למטרה, התנהגות של ציפייה (סליגמן, 2005). התנהגות כזו קיימת כמובן גם באדם: אנו פועלים מתוך התכוונות ומטרות. לכן, כך אפשר להסביר גם את המערכות הפיזיולוגיות המרכיבות את בעלי החיים ואת האדם, למשל את הד.נ.א.³

שנית, קיימים רמזים באבולוציה שלהתפתחות יש כיוון. אמנם, כיום קשה לשער את מטרות האבולוציה הביולוגית. אך יש לזכור שהתפתחות המינים עד עתה היא קצרה יחסית. מאות אלפי ומיליוני שנה הן כאין וכאפס לעומת התפתחות היקום והאבולוציה. כיוון ההתפתחות יכול אולי להיראות בתקופה מסוימת כמקרי. אך יש רמזים באבולוציה – והראינו זאת גם לעיל (ראו סעיף ו) – שככל שבעלי חיים מפותחים ומורכבים, הם קשורים יותר, חברתיים ואכפתיים לסביבתם החברתית

והפיזית. זוחלים ויונקים נמוכים מרכזים בעצמם. ככל שעולים במורכבות ההתפתחות, בעלי החיים מגיבים יותר לסביבתם החברתית. אפשר שזה רמז שהאבולוציה נעה לכיוון התחברות. אם נתרגם זאת למושגי החברה האנושית, הרי נוכל לנסח זאת כך: ככל שלכולם אכפת מכולם, אפשר שמתפתח אורגניזם אוניברסלי והוא האנושות. האני הפרטי מהווה חלק בלתי נפרד ממנו.

שלישית, לפי ההסבר האבולוציוני, בסביבה נתונה, ככל שחולף הזמן, בעלי חיים מתאימים יותר ויותר לסביבתם. לגבינו כבני אדם, ככל שחולף הזמן אנו תופסים את הסביבה באופן יותר ויותר מדויק. העין האנושית, לדוגמה, מתפתחת ותופסת את הסביבה ביתר דיוק, שהרי היא משתפרת ומותאמת יותר ויותר לסביבתה. כך גם הבנה וחשיבה: ככל שעובר הזמן, אנו מתקרבים יותר ויותר להבנה מדויקת של הסביבה החברתית והפיזית. הבנה כזו היא כמובן מעצם הגדרתה כוללת יותר – לכיוון האוניברסליות.

רביעית, מבחינה אבולוציונית, האדם מפותח מיונקים אחרים. הקורטקס התפתח לאחר המוח הרגשי (כגון רקמות האמיגדלה). הידיעה, לפיכך, מתקדמת מהרגש. ידיעה והבנה יכולים להתייחס לרגש ואף לשנותו. שינוי הרגשות על ידי הבנה מעיד על כיוון ההתפתחות. הבנת רגשות שליליים ממוססת אותם. הבנה של רגשות חיוביים כשמחה ואושר מעצימה אותם. ככל שנעסוק במחשבה ברגש חיובי – עולה הסיכוי שנחוש יותר חיוביים. ככל שננתח רגש שלילי – עולה הסיכוי שהוא יתמוסס. המסקנה כאן על בסיס הפיזיולוגיה היא שהכיוון של ההתפתחות האנושית הוא חיובי, לרגשות של שמחה ואושר.

חמישית, על בסיס ארבע האפשרויות הקודמות, ייתכן שמבחינת מבנה המוח, האנושות צועדת מ"אדם חושב" ל"אדם אוהב". ה"אדם החושב" הולך ו"נרדם" בתוך שכבות המוח והופך לרקמות של תגובות אוטומטיות, כפי שה"אדם המרגיש" רדום עתה בשכבה הלימבית של המוח ופועל ברקמות אלה באופן אוטומטי. דהיינו, אפשר שתהליכי חשיבה, הכרה ופתרון בעיות ייהפכו לאוטומטיים ובלתי נשלטים, כפי שקרה באבולוציה לתהליכים רגשיים. מעל שכבות הקורטקס העכשווי תפתח שכבה חדשה – "קורטקס" חדש – של תגובות לא אוטומטיות, מודעות, של "אדם אוהב" הנובעות מתוך רצון להתחברות, לאכפתיות ולהישרדות בעולם חדש עם תנאים חדשים וחיוביים מבחינת יחסי אנוש.

מקורות

- בן שחר, ט. (2008). **באושר ובאושר**, תל אביב: מודן הוצאה לאור, תרגום: שורר, ע.
- וילבר, ק. (2006). **קיצור תולדות הכול**, תל אביב: כנרת בית הוצאה לאור, תרגום: טל, י. א.
- ליבוביץ, י. (1974). **יסודות הבעיה הפסיכו-פיזית**, ירושלים: מוסד ון-ליר, עם עובד.
- סליגמן, (2005). **אושר אמיתי**, תל אביב: מודן הוצאה לאור, תרגום: סלע, מ.
- קוהן, ת. (2005). **המבנה של מהפכות מדעיות**, תל אביב: ידיעות ספרים, תרגום: מלצר, י.
- Clark, P., & Kohlberg, L. (Eds.). (1981). *Moral development, religious thinking, and the question of a seventh stage. Essays on Moral Development (Vol. I: Philosophy of Moral Development)*. San Francisco, CA: Harper and Row.
- Davies, P., Kenyon, D.H., & Thaxton, C.B. (2004). *Of pandas and people* (2nd ed.). Dallas: Haughton.
- Dawkins, R. (1986). *The blind watchmaker*. Harlow, UK: Longman.
- Erikson, E. (1963). *Childhood and society*. New York: Norton.
- Fredrickson, B.L. (1998). What good are positive emotions? *Review of General Psychology*, 2, 300312-.
- Hamilton, W.H. (1963). Group selection and kin selection. *Nature*, 201(4924), 11451147-.
- Hamilton, W.D. (1996). *Narrow roads of gene land* (Vol. 1, *The evolution of social behavior*). Oxford: Freeman/Spektrum.
- Libet, B. (1985). Unconscious cerebral initiative and the role of conscious will in voluntary action. *Behavioral and Brain Sciences*, 8, 529566-.
- Maslow, A. (1970). *Motivation and personality*. New York: Harper and Row.
- Rogers, C. (1970). *On becoming a person*. Boston: Houghton Mifflin.
- Russell, B. (1963). *History of western philosophy*. London: Unwin.

במסגרת עתידנית כזו של אכפתיות אוניברסלית, ניתן להסביר אבולוציונית גם את קיום המוות. אלטרואיזם גנטי (חוק המילטון להתאמה כוללת, 1963, 1996) פירושו שאדם נוטה להקריב את חייו עבור שני הורים, או עבור ארבעה אחים, או עבור שמונה בני דודים וכדומה. אם ממשיכים באופן מתמטי טור זה, המסקנה היא שכל אחד מאתנו "מתוכנת" להקריב את חייו עבור כל האנושות, כי זו פונקציה ששואפת לאינסוף. כך, עבור כל אחד מאתנו, קיימת הסתברות כמעט ודאית שהוא מקריב חייו עבור כל האנושות. זו סיבה אבולוציונית לקיום מוות בעולם ממבט של התחברות ואהבה. מוות של כל אחד מאתנו הוא עבור כל האנושות. כך מתאים החוק הביולוגי-אבולוציוני לדרישות המוסר האולטימטיבי, לדרישות ההיגיון ולכיוון ההתפתחות האוניברסלית.

מסקנות סיכום

משבע ההנחות דלעיל של הפילוסופיה של המצוינות ניתן להסיק מסקנות חשובות לעתיד האנושות. כיוון ההתפתחות של האנושות הוא לאוניברסליות. התחברות, הכלה והכללה, הוליסם, אחווה רגשית, אהבה וחמלה הם הממדים הרחניים שאליהם מתפתחת האנושות כאורגניזם ביו-רוחני. כיוון זה מחד מפתח ומעצים נטיות אבולוציוניות קיימות של האינסטינקטים אך מאידך פועל מתוך חירות מחשבתית. כיוון התפתחות זה מלמדנו לגבי ההווה שלנו על קץ האינדיבידואליזם בתרבות המערב, על קץ הדמוקרטיה המערבית, ועל ראשיתה של התחברות אוניברסלית.

הערות

- קשר אולטימטיבי בין שלמות לבין חירות קיים בגישתו של שפינוזה במונח המפורסם "סיבת עצמו" (causa sui). הבהרת הקשר היא מעבר לתחום המאמר.
- כמובן שנשארת שאלה פתוחה והיא: האם אף שיקול דעת "חופשי" נכפה עלינו, במודע או שלא במודע, עקב אינסטינקטים ויצרים? דיון בסוגיה פסיכולוגית זו (ראו Libet 1985) ובסוגיה הפילוסופית המוכרת כ"נידונים לחירות" (א-לה האקסיסטנציאליזם לפי סרט) רחב מתחום עיסוקנו כאן.
- אף על פי שקיימת התנגדות מסיבית לכך מצד הוגים אבולוציוניים כגון דוקינס (1986), אך ראו לעומתו טקסט לימודי חדיש ומעניין בביולוגיה קלסית המוצג לפי גישת התכנון התבוני (Davies, Kenyon & Thaxton, 2004).